

Ісламістський релігійний екстремізм та ваххабізм

Володимир Остроухов,

доктор філософських наук,
завідуючий кафедрою соціальних технологій
Державного університету
інформаційно-комунікаційних технологій

Олег Лікаренко,

старший викладач кафедри соціальних технологій
Державного університету
інформаційно-комунікаційних технологій

Валентин Петрик,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри філософії
Київської православної богословської академії
УПЦ Київського Патріархату

*В правовій літературі загального, чіткого визначення терміна **екстремізм** не існує. Саме слово **екстремізм** походить від французького *extremisme* та латинського *extremus* – крайній, тобто схильний до крайніх поглядів і заходів, часто насильницьких. Відповідно, екстреміст – це людина, що дотримується крайніх поглядів, які можуть призвести до крайніх дій. Отже, під екстремізмом слід розуміти ідеологію і практику використання крайніх, протиправних (нерідко насильницьких) заходів та дій задля досягнення конкретної мети.*

В сучасному світі дедалі більше про екстремізм говорять в ісламському контексті. Останні події в Чечні, на Балканах, в США та Іраку - негативні прояви саме ісламістського екстремізму.

Іслам – одна з провідних релігій світу, яку сповідує мільярд віруючих; мусульманські спільноти існують у 120 країнах світу. Та ніщо не завдає більшої шкоди ісламу і мусульманам, ніж сучасний екстремізм. Він обслуговує переважно інтереси радикальної частини ісламського світу. Водночас екстремізм використовують клерикальні, політичні, економічні кола, а іноді й державні структури для з'ясування відносин на

мусульманському просторі та за його межами. Екстремісти експлуатують релігію з політичною метою, скрізь порушуючи її догми. Іслам та ісламістський екстремізм – поняття різні. Підміна цих понять становить значну небезпеку.

Існує кілька ознак, за якими можна відокремити ісламістський екстремізм від помірної ісламу, а саме: 1) прагнення до зміни громадянського суспільства ісламським, який ґрунтується на шариаті; 2) неприпустимість відокремлення церкви від держави; 3) заперечення єдності глобальної цивілізації поряд з протиставленням ісламської зони решті світу; 4) нетерпимість до міжнародного права: заперечення таких його провідних положень, як територіальна цілісність та недоторканність державних кордонів; 5) спирання на заходи дестабілізації задля просування до влади з використанням (де це можливо) легальних шляхів; 6) готовність до співпраці з усіма силами, передусім з націоналізмом, сепаратизмом і соціальним популізмом.

Помірний іслам відрізняється від екстремістського за всіма цими ознаками. Він досить вільно співіснує з громадянським суспільством, альтернативними системами його устрою. Помірні мусульманські держави інтегровані у глобальне життя і не прагнуть відокремлення чи експансії. Помірний іслам не порушує своїх постулатів: „не проливай невинної крові”, „не спричиняй лиха і страждань ближньому”, „не оголуй меча заради хибної справи” тощо.

Отже, ісламістський екстремізм – це агресивне месіанство конфесійно-політичного штибу, спрямоване на злам громадянських суспільств мусульманського і суміжного з ним простору, зовнішню експансію у формі панісламізму, загострення колізій на межі зіткнення релігій, насамперед ісламу і християнства.

Суспільна небезпечність ісламістського екстремізму полягає в опорі його на методи дестабілізації з метою захоплення політичної влади, встановлення шариату, в знищенні всіх суспільних систем, інститутів, традицій, окремих громадян тощо.

На сучасному етапі все більше поширюються в світі акції політичного екстремізму. Під політичним екстремізмом слід розуміти ідеологію і практику насильницького та протиправного досягнення політичних цілей.

Політичний екстремізм узяли на озброєння деякі політичні партії, рухи та окремі особи, сутність діяльності яких полягає у конфронтації з державними структурами, фактах непокорі владі та здійснення на неї силового впливу. Політичний екстремізм нині – це певна система поглядів, форм і методів боротьби за владу.

Політичний екстремізм і тероризм – соціальні явища, що мають глибоке історичне коріння, свої умови виникнення та існування. Слід зазначити, що екстремізм у більшості випадків, на тлі нестабільності внутрішньої та зовнішньої обстановки, зазвичай призводить до тероризму

– складової частини екстремізму в його крайньому прояві, що становить собою систематичний тиск, провокування, дестабілізацію суспільства насильством тощо.

Екстремізм може викликати такі негативні наслідки:

- руйнування соціальних структур;
- збіднення значної частини населення;
- економічну і соціальну кризу;
- послаблення державної влади та дискримінацію її інститутів;
- занепад виконавчої дисципліни;
- зростання антисоціальних явищ;
- загострення почуття пригнічення національної гідності тощо.

Саме тому з проявами екстремізму слід боротися ще на етапі їх зародження. Некомпетентність та недбале ставлення державної влади до зазначеної проблеми призводять до негативних (нерідко „кривавих”) наслідків. Це ми бачимо на прикладі Росії, владні структури якої зневажливо і зухвало поставилися до інтересів чеченського народу. Результат – нікому непотрібна, жорстока, напівпартизанська війна.

Слід зазначити, що нині на перший план у світі вийшов тероризм ісламістських (фундаменталістських) угруповань ваххабітського спрямування. Ще донедавна термін ваххабізм був відомий лише вузькому колу сходознавців, ісламознавців та релігієзнавців. Однак в останні роки загроза поширення ваххабізму, який прикривається ісламом для досягнення власних корисливих цілей, набула актуальності у всьому світі. Ідеологія ваххабізму стала основою відомих міжнародних терористичних організацій, таких, наприклад, як „Брати мусульмани”, „Джамаат ісламі”, „Хезб-ут-Тахрір”. Горезвісні ваххабіти замішані майже в усіх конфліктах, що відбуваються на території колишнього СРСР. Не виняток і Україна, яка стала об'єктом зацікавлення низки міжнародних місіонерських та релігійних організацій. До таких структур увійшли й ісламські закордонні клерикальні центри, основним напрямом діяльності яких є пропаганда і поширення ісламу ваххабітського спрямування, як, наприклад, WAMY (Міжнародна асамблея мусульманської молоді), Всесвітня ісламська ліга, Ісламська конференція тощо. Під виглядом місіонерів на територію нашої держави стали прибувати емісари зазначених організацій для поширення ідей ваххабізму в Україні. Тим часом, ваххабізм є нетрадиційною для України ісламською сектою, діяльність якої на території нашої держави засуджує більшість представників духовенства традиційного ісламу, а особливо керівник Духовного управління мусульман України Ахмед Тамім.

Терміном „ваххабізм” прийнято називати релігійно-політичну секту, що виникла в Аравії в середині XVIII століття на основі вчення Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба. Це вчення згодом стало ідеологією першої держави Саудитів та справило помітний вплив на становлення і

розвиток так званої фундаменталістської тенденції серед мусульман-сунітів. Термін „ваххабіти” ніколи не застосовувався самими його послідовниками. Більше того, вони категорично відкидали і відкидають правомірність його вживання, називаючи себе „муваххідун” – „послідовники єдиногобожжя” або „салафітами” – „прихильниками початкового ісламу”. Проте терміни „ваххабізм”, „ваххабіти” вперше зустрічаються ще в мусульманських авторів, які вели полеміку з самим Мухаммадом ібн Абд аль-Ваххабом. Звідси ці терміни, власне, й були запозичені та уведені в наукову термінологію західними дослідниками.

Головним стрижнем вчення Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба є суворе дотримання єдиногобожжя – „таухід” та очищення ісламського віровчення від численних нововведень – „бідаат”. В цілому це вчення є розвитком принципів ханбалістського штибу ісламу в їх крайньому вираженні. Самі ваххабіти не визнають „мазхаби” – напрямів в ісламі та виступають за те, щоб мусульмани діяли в усіх випадках так, як це було за часів Пророка Мухаммада.

В суспільно-політичній сфері ваххабізм проповідує єдність своїх послідовників, виступає за суворе дотримання традицій та морально-етичних принципів, характерних для мусульманського суспільства на зорі ісламу, закликає до збройного „джихаду” як проти невірних та багатобожників, так і проти мусульман, які відступили від принципів ранньомусульманського суспільства. Останніх ібн Абд аль-Ваххаб вважав багатобожниками в більшій мірі, ніж людей, які ще не прийшли в іслам. Для ваххабізму характерний релігійний фанатизм, поєднаний з екстремізмом і фундаменталізмом у практиці боротьби з політичними та релігійними опонентами.

Мухаммад ібн Абд аль-Ваххаб народився 1703 (1704) року в містечку Айян в центральній Аравії, помер 1786 року. Його батько був мусульманським суддею (каді). На ранніх етапах життя ібн Абд аль-Ваххаб чимало мандрував, жив в Хіджазі, Басрі. Він цікавився різними школами ісламу, вивчав богословські науки. Стосовно цього періоду життя ібн Абд аль-Ваххаба існує кілька версій. Так, за однією з них, юний Ваххаб зустрів у Басрі британського шпигуна Хамфера (від міністерства у справах колоній), який, відчувши в юнакові амбітність, неабиякі здібності і жагу до лідерства, запропонував йому заснувати нову „таріка” – релігійну течію. За цією версією, головна мета такої пропозиції з боку спецслужб Великої Британії – злам ісламу зсередини на основі створення спотворених течій і сект, необхідність релігійної реформи під гаслом очищення ісламу від нововведень, внесення розколу та ворожнечі серед мусульманського населення.

Від самого початку ваххабізм, спрямований проти загальноприйнятого на той час розуміння ісламу, його норм і традицій, натрапив на неприйняття і протидію багатьох релігійних і політичних сил.

Неприйняття ваххабізму основною масою сунітських вчених пояснюється не лише догматичними розходженнями, а й тим, що дух цього вчення був з різних причин принципово іншим, ніж традиціоналістське розуміння релігії.

У 1730 - 1740 роках вчення Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба підтримали шейхи племен Неджда, зокрема принц Мухаммад ібн Сауд із роду Мусайліма, а з часом і його син Абдуль-Азіз ібн Сауд, для яких було важливо примусити людей повірити нібито в „пророчу місію їх роду”, адже це давало їм владу і політичний вплив, яких вони не могли здобути протягом століть. У XVIII столітті Мухаммад ібн Абд аль-Ваххаб активно включається в політичну боротьбу на Аравійському півострові, де ваххабізм стає панівною ідеологією держави саудитів, що тоді тільки зароджувалася, - майбутньої Саудівської Аравії. Після Аравії, де позиції ваххабізму дуже зміцнили, це вчення поширилося на Північну і Східну Африку, Індію. Постійні наступальні походи ваххабітів на сусідні території, що супроводжувалися насадженням їх ідеології та руйнуванням всього, що вважалося проявом багатобожжя, жорстокістю стосовно тих, хто не сприймав їх поглядів, викликали опір та страх у багатьох арабських племен. Незадоволення мусульман, які сповідували традиційний іслам, викликав похід ваххабітів на Кербелу та руйнування гробниці імама Хусейна, онука Пророка Мухаммада. Через ці акції політична активність ваххабітів зустрічала доволі сильний опір.

Проте вже на межі XIX і XX століть ваххабістські ідеї посіли помітне місце в думках певної частини мусульман. Ці ідеї почали використовувати як прапор антиколоніальної боротьби в Аравії, Індостані та в деяких інших регіонах ісламського світу. Водночас ваххабістська програма, яка далеко неоднозначно сприймалася самими мусульманами, не змогла дати ефективне стратегічне бачення виходу з того кризового становища, в якому опинився світ ісламу.

Що стосується положень вчення Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба, викладених в його богословських творах, то вони отримали неоднозначну оцінку, оскільки містять здебільш „аяти” з Корану, „хадіси” Пророка Мухаммада та висловлювання його сподвижників - „асхабів”, тобто все, на чому ґрунтується догматика та релігійна практика ісламу. Очевидно, вчення ваххабізму не отримало б такого негативного забарвлення, якби воно залишалося всередині релігійно-ідеологічного поля та не перейшло у сферу суспільних і політичних дій.

Необхідно відзначити, що сама по собі логіка повернення до першоджерел для виправлення недоліків, привнесених часом та людською недовершеністю, цілком законна з точки зору релігійної свідомості. Більше того, для мусульманської цивілізації подібна логіка є базовою моделлю, що забезпечує збереження і розвиток духовної традиції та соціально-релігійної свідомості. Протягом всієї історії ісламу звернення

до першоджерел, до фундаменту традиції було засобом подолання кризи й занепаду в переломний період. Проте реальне подолання цієї кризи могло бути досягнуте лише при цілком адекватному розумінні Одкровення не тільки стосовно букви, але й духу ісламського вчення. Цю духовно-історичну місію здійснювали великі подвижники, на яких було покладено сакральну функцію відновлення (таджід) відповідно до „хадісу” про те, що Бог посилає оновлювачів (муджаддідун) Умми кожне сторіччя.

У цьому випадку звертає на себе увагу специфіка інтерпретації ібн Абд Аль-Ваххабом першоджерел ісламу і його розуміння самого процесу очищення віри. У його богословських міркуваннях явно домінує прагнення до спрощеного, буквального розуміння Корану і Сунни, що часто приводить до тенденційних висновків. У свою чергу, в соціальній практиці такий підхід призводив і призводить до крайнього фанатизму й екстремізму як у релігійних справах, так і в питаннях життя суспільства.

Характерним прикладом такої логіки є тлумачення „аятів” Корану, що засуджують ідолопоклонство, стосовно поширеного серед мусульман звичаю відвідання могил пророків і праведників (зіярат), суфійської практики „тавассуль” - звернення до Бога з проханням прийняти „дуа” заради пророків і праведників (аулія). Такі дії ваххабіти порівнюють з ідолопоклонством, а мусульмани, що діють таким чином, звинувачуються в невірі і багатобожжі. Проти таких мусульман ваххабіти припускають застосування радикальних дій аж до фізичного знищення під виглядом „джихаду”. У цьому ж зв'язку ваххабіти суворо засуджують і забороняють відвідання могили Пророка Мухаммада у Медині, святкування Мауліда - дня народження Пророка Мухаммада, розцінюючи це як незаконне нововведення і християнське запозичення, що необґрунтовано завищує статус Пророка в очах віруючих.

Соціальна доктрина послідовників ібн Абд аль-Ваххаба має яскраво виражений тип організації з внутрішньою дисципліною набагато більшою, ніж у звичайній мусульманській громаді, яскраво вираженим єдиноначальством. Така модель робить ваххабітську спільноту не просто релігійним об'єднанням, а особливою, часом воєнізованою релігійно-політичною організацією. Згодом такі принципи використовувалися в практиці сучасних мусульманських релігійно-політичних організацій ваххабітського спрямування.

Проте головне у ваххабітській доктрині полягає не в релігійній і навіть не в соціальній, а, скоріше, у політичній площині. Найважливішим моментом доктрини є специфічне уявлення про „джихад” як непримиренну боротьбу проти язичників. До останніх відносять і мусульман, які не поділяють ваххабітські ідеї та, на думку ваххабітів, не відповідають суворим межам, встановленим цією течією на підставі обірваних цитат з Корана і хадісів, розтлумачених відповідно до певних цілей і завдань. Мухаммад ібн Абд аль-Ваххаб вважав таких мусульман

багатобожниками, звинувачував їх у невірі, відступі від істинного ісламу, а відтак „їх кров та майно незахищеними”, що дозволяло їх вбивати і грабувати, хоча, згідно з традиційною ісламською догматикою, це є право лише Всевишнього, який дав їм життя.

У творах Мухамада ібн Абд аль-Ваххаба акцентується саме на необхідності покари, наводяться аргументи щодо обов'язковості збройного „джихаду” проти „зрадливих” тощо. На певному етапі в практику ваххабітів увійшла тотальна руйнація надгробків на могилах праведників, які поважаються мусульманами, спалення книг богословів, не згодних з їх вченням. Переконання ваххабітів у тому, що їх супротивники – „кяфіри” (навіть якщо вони мусульмани) виправдувало нетерпимість і жорстокість стосовно них. Водночас такий фанатизм об'єднував та дисциплінував ваххабітів, створюючи релігійно-ідеологічне виправдання діям цілком антиісламським за своїм духом і характером. Завдяки цьому вчення ібн Абд аль-Ваххаба стало ідеологією військової експансії, грабіжницьких нападів. Згодом ця логіка, згідно з якою виправдується вбивство іновірця і просто опонента, лягла в основу терористичної діяльності так званих мусульманських фундаменталістів та ісламістських терористичних організацій ваххабітського спрямування.

Слід зазначити, що прояви такої релігійної і політичної логіки зустрічалися в ісламській історії і раніше. Вперше тезу про можливість звинувачення в невірі мусульман і необхідності застосування проти них „джихаду” висунули харіджити. Ця логіка підносила вбивство такого „віровідступника” до релігійного принципу. Саме від руки харіджитів загинув сам імам Алі та його сини Хасан і Хусейн.

Пізніше деякі риси, подібні до ваххабітської доктрини, проявилися в діяльності ханбалітського теолога XIV століття ібн Таїмії, до авторитету якого в галузі догматики відсилають ваххабітські автори, і який істотно вплинув на ібн Абд аль-Ваххаба. При деяких розходженнях між ібн Таїмієм, харіджитами і ваххабітами, вони залишаються типологічно схожими явищами.

Аналізуючи історичне значення й історичну проблему ваххабізму, можна відзначити, що в епоху кризи традиційного суспільного укладу і традиційної релігійності ідеологи цього руху виробили специфічну модель реакції на процеси розкладання та спаду і значною мірою, хоча й аж ніяк не цілком, визначили характер подальшого внутрішнього реформування мусульманського світу.

При цьому не можна не звернути увагу на те, що запропонована ними логіка релігійного і політичного перетворення дійсності значною мірою суперечить духові мусульманської традиції. Що стосується ваххабізму в цілому, то нічого страшного в цьому вченні не було б, якби його головною рисою не стала крайня непримиренність щодо немусульман і мусульман – послідовників інших течій. Адже для ваххабіта мусульманином є лише

ваххабіт і ніхто інший. До того ж, якби все обмежалося розбіжностями і протистоянням у сфері релігійних переконань, інакше кажучи, ідеологічною боротьбою, то ставлення до ваххабізму не було б таким ворожим. Адже саме крайній радикалізм у поглядах та способах збройної боротьби організаціями ваххабітського спрямування викликає потужну протидію як з боку офіційних владних структур, так і з боку традиційних мусульманських організацій і самих мусульман. У цій ситуації ваххабіти, претендуючи на особливу ортодоксальність, виявилися, по суті, сектантами, які, використовуючи терористичні методи для досягнення своїх цілей, протиставили себе іншому мусульманському світові.

Розглядаючи тероризм ісламістських терористичних організацій ваххабітського спрямування, необхідно згадати про одного з найвидатніших сучасних теоретиків ісламського фундаменталізму та ідеолога єгипетської терористичної організації „Брати мусульмани” - Сеїда Кутуба. У книзі „Цінності ісламської уяви” С. Кутуб звинувачує в невірі сучасне мусульманське суспільство, яке, на його думку, лише на словах демонструє відданість ісламу. Наприкінці 1960-х років С. Кутуб, віддаючи в цілому пріоритет агітаційній діяльності шляхом релігійного проповідування, зазначає, що спроби протидіяти ісламу необхідно придушувати силою. З таким теоретичним обґрунтуванням насильницьких методів „Брати мусульмани” в 1965 - 1966 роках готували терористичні акції проти представників уряду.

Саме аль-Ваххаб і С. Кутуб є теоретиками екстремістських (фундаменталістських) течій. Сьогодні ідеї Мухамада ібн аль Ваххаба і Сеїда Кутуба втілюють у життя Усама бен Ладен, Айман аз-Завахірі, Мухамад Ата, Мула Омар, Емір Хаттаб та інші.

В концептуальному плані суть сучасного екстремізму (фундаменталізму) ваххабітського спрямування як релігійно-політичного вчення зводиться до:

- невід’ємність релігії та суспільства;
- відродження ісламу в первозданній чистоті, його очищення від нововведень;
- пріоритет ідеології та духу панісламізму;
- відродження халіфату;
- утвердження в усіх мусульманських країнах ісламського правління.

Необхідно відзначити ще одну обставину, яка відрізняє ваххабізм від „простого” фундаменталізму: якщо стратегічною метою є побудова суто ісламської держави - встановлення мирними або насильницькими методами суспільного устрою на принципах шаріату (в країнах, де переважає мусульманське населення), то остаточна мета - створення всесвітньої ісламської держави.

Згідно з програмовими настановами „Братів мусульман”, організація, яка поставила за мету створення ісламської держави, має пройти три

стадії: 1) стадію ознайомлення – „мархалят ат тааріф” – час напівлегальної діяльності, коли організація, не привертаючи до себе уваги, здійснює серед населення просвітницькі та добродійні заходи подалі від міських центрів, у провінції; 2) стадія структуризації – „мархалят ат так він” – період відбору найвідданіших братів, здатних без сумніву і страху в ім'я релігійних переконань брати участь у джихаді; 3) стадія реалізації – „мархалят ат тан-фіз” – коли пропаганда джихаду за віру переходить до фази „джихаду без поступок і поблажливості”.

Водночас організації ваххабітського спрямування, такі як „Брати мусульмани”, „Хамас”, „Хезб-ут-Тахрір”, для досягнення своїх цілей визначають ряд етапів поширення ваххабітської ідеології в інших країнах: 1) впровадження в суспільстві ідей ваххабізму шляхом навчання молоді, надання гуманітарної допомоги, будівництва мечетей, медресе та інших культових споруд; 2) підбір та збільшення чисельності прихильників в мусульманських громадах; 3) просування ваххабітів на керівні пости в мечетях і медресе; 4) після формування сильної фінансової і кадрової бази вони заявляють про себе як про політичну силу; 5) організація масових безпорядків, терористичних актів, захоплення влади.

Діяльність таких організацій, як „Брати мусульмани”, „Хамас” тощо, широко відома. До того ж, після ознайомлення з їх програмовими настановами можна чітко уявити масштаби і рівень загроз, що виходять від них. Як вже зазначалося, ці організації, поширюючи ваххабітську ідеологію, наполегливо працюють над реалізацією своїх цілей. Схема їх діяльності досить проста (всього п'ять стадій) та й досить ефективна (прикладів „гарячих точок” немало).

Після розпаду СРСР на території колишніх його республік, в тому числі й в Україні, адже на її теренах проживає значна кількість мусульман, попрямувала велика кількість місіонерів, проповідників ваххабітської течії ісламу, для яких відкрилися чималі можливості для пропаганди своїх ідей. Нині на території України діє кілька духовних центрів, що об'єднують мусульманські громади, два ісламські університети (у Києві і Донецьку), існують окремі незалежні громади, численні недільні школи, дві партії мусульман України, функціонує міжобласна громадська асоціація „Арраїд”.

Не зупиняючись на історичному аспекті (появі, розвитку) всіх цих релігійних організацій, розглянемо деякі з них з точки зору прояву екстремізму (фундаменталізму) ваххабітського спрямування.

В АР Крим діють такі установи, як „Всесвітня ісламська ліга”, „Саар фаундейшн”, циркулює пропагандистська література з емблемою WAMU. Всі ці організації фінансуються Саудівською Аравією; вони активно взаємодіють з мусульманськими громадами і культурними центрами України, надають їм широку фінансову та матеріальну підтримку, створюють нові мусульманські організації.

Як вже йшлося, погляди прихильників ваххабізму та інших течій ісламу досить суттєво розрізняються. Але це не заважає Саудівській Аравії робити свою справу: відкриваючи ті чи інші релігійні установи, королівство засновує безплатні школи, викладачами яких є випускники Мекки. Зазвичай на цих заняттях більше уваги приділяється молоді, котра не має належної освіти та отримує духовну освіту вперше. Найобдарованіших учнів нагороджують стипендіями (Всесвітня ісламська ліга призначила 981 стипендію для мусульман, які живуть за кордоном), посилають на навчання до Саудівської Аравії. В такий спосіб готується мусульманська громада, цілком зорієнтована на ідеї ваххабізму. Ця схема підготовки кадрів простежується як в Україні, так і в інших республіках колишнього СРСР, де більшість мусульманського населення з відомих причин не має мінімальних знань з ісламу і, отже, охоче зустрічає ваххабітських місіонерів, які швидко набирають авторитет, особливо серед молоді, яка, цілком потрапляючи під їх вплив, не бере до уваги невідповідності та суперечності певних моментів їх догматики істинному ісламу.

Загалом вся діяльність організацій ваххабітського спрямування будується за схемою, про яку йшлося вище. Так, до поширення ісламу в Україні активно залучаються студенти - вихідці з арабських країн. Вони проводять навчання з арабської мови, лекції з основ ісламу, вчать читати Коран, розповсюджують книги, а також аудіо- та відеоматеріали ваххабітського спрямування, що надходять переважно з Саудівської Аравії.

Нині в Україні зафіксовано діяльність установ, пов'язаних з деякими терористичними організаціями („Брати мусульмани”, „Хамас”, „Хезб-ут-Тахрір” та інші), які стоять на платформі ваххабізму. Активізувала свою діяльність міжобласна асоціація іноземних студентів АРРАІД, члени якої сповідують ваххабітський напрям ісламу. Під егідою АРРАІДу в різних містах України створено такі організації, як „Аль-Манар” (Харків), „Аль-Фаджр” (Запоріжжя), „Аль-Амаль” (Донецьк), „Аль-Ісра” (Вінниця), „Ан-Набрас” (Львів), „Аль-Нур” (Київ), „Аль-Масар” (Одеса), „Ансар фаундейшн” та інші (Дніпропетровськ, Луганськ, Полтава).

Література:

1. **Маевская Л.** Осторожно: экстремизм. – М., 2002.
2. **Максименко В. И.** Фундаментализм и экстремизм в исламе // Ислам и исламизм. – М., 1999.
3. **Голотін С. І., Кальниш Ю. Г., Петрик В. М., Штоквиш О. А.** Соціально-правове регулювання діяльності релігійних організацій: Навчальний посібник. – К.: Вид-во НА СБ України, 2001.